

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTIDA EKOLOGIK TARBIYANING AHAMIYATI

Daminova Rayxona G'ulomiddinovna

Navoiy shahar 24 – sonli “Qaldirg’och”

Davlat maktabgacha ta'lim tashkiloti tarbiyachisi

Annotatsiya: ushbu maqolada ekologiya fani mazmun – mohiyati, ekologika ta'limning maqsadi vazifalari, tizim, metodologik xususiyatlari va maktabgacha ta'lim tashkilotlarida ekologik ta'limning mazmuni xususidagi fikrlar keltirilgan.

Kalit so'zlar: metodologiya, tizim, tabiatshunoslik, ekologiya, ekologik ta'lim – tarbiya, maktabgacha ta'lim, maktabgacha ta'limda ekologik ta'lim, ekologik ong, tabiatni saqlash, yashab turgan joy.

Abstract: this article presents the content and essence of ecological science, the goals and tasks of ecological education, the system, methodological features, and the content of ecological education in preschool educational organizations.

Key words: methodology, system, natural science, ecology, ecological education - upbringing, preschool education, ecological education in preschool education, ecological consciousness, nature conservation, living place.

Ekologiya fani ekologik ta'lim va tarbiyaning fundamental ilmiy-nazariy asosi bo'lib xizmat qiladi. U fan sifatida organizmlarning yashash muhiti haqidagi qonun va qonuniyatlarini tadqiq qilsa, undan olingan ilmni kadrlar tayyorlash tizimiga aynan ekologik ta'lim va tarbiyani joriy qiladi. Tegishli ta'lim va tarbiya orqali tayyorlangan kadrlar esa amaliyotda jamiyat bilan tabiat munosabatlarini optimallashtirish yo'lidagi chora - tadbirlarni kundalik hayotimizga tatbiq etadi. Barcha fan va o'quv kurslariga qo'yiladigan asosiy talablardan biri qanday tadqiqot metodologiyasiga ega ekanligi. Zero ta'lim nazariyasining bosh masalasi uning metodologiyasidadir. Shuning uchun bo'lsa kerak faylasuf va pedagoglarning munozara markazida aynan mazkur masala ko'ndalang bo'lib turadi. Afsuski, hamma fanlarda bu haqda yagona bir fikr mavjud emas. Metodologiya yunoncha «metodos» – «bilish» yoki «tadqiq qilish» «logos» – «ta'limot» degan so'zlar yig'indisidan olingan. Umumlashgan tarzda fanda metodologiyani – ilmiy bilish metodlariga oid ta'limotlar yig'indisi, to'g'rirog'i bu yerda ham tizimi, deyish mumkin. Chunki, metodologiyaning quyida sanab o'tiladigan qismlari, ya'ni tadqiqot metodlari aynan muayyan bir ketma-ketlikda va ierarxiyada tizimlashtiriladi. Tizim – muayyan bir maqsadda narsa, holat, jarayon, hodisalarni qismlarga ajratish va ularni ierarxik pog'onaga, ya'ni qat'iy vertikal ketma-ketlikda joylashtirish. Metodologiya metod emas va undan farqli ravishda real sharoit va zamonga qarab, yo evolyutsion yoki noevolyutsion tarzda o'zgarishi mumkin. Metod esa o'zgarmaydi, yangilari yaratiladi va ular eskilarining o'rniga ilmiy bilishda

qo'llaniladi xolos. Metodlarni tizimlash esa muayyan ijtimoiy, siyosiy, iqtisodiy, ekologik, ma'naviy-ma'rifiy real sharoitdan kelib chiqqan tarzda amalga oshiriladi. Masalan, sobiq Ittifoq davrida deyarli barcha fanlar, jumladan ekologik fanlar ta'lim metodologiyasi marksizmleninizmning utopik kommunizm qurish g'oyasiga asoslangan siyosiy tizimga moslashtirilgan edi.¹ Yuqoridagilardan ma'lum bo'ldiki, ekologik munosabatlar aynan tabiat va jamiyat munosabatlariga qaratilgandir. Mazkur munosabatlar real sharoitdan kelib chiqqan tarzda turli shakllarda namoyon bo'lar ekan. Shuning uchun ham ekologik fanlar metodologiyasi «tabiat» tushunchasiga alohida to'xtalib o'tishimizga to'g'ri keladi. Falsafada tabiat deb obektiv borliqni, ya'ni bizning ongimizga, xatti-harakatimizga bog'liq bo'lmagan moddiy dunyoning xilma xil shakllari va turlariga aytiladi. Doimo ham inson ongi va tafakkuri unga ilmiy bilish ob'ekti sifatida qaray olmaydi. Lekin, odamlar o'zlarining kundalik hayotiy faoliyatlarida tabiatdan bevosita yoki bilvosita tarzda foydalanadilar. Foydalanish ortgan sari yangi-yangi fan va ulardan kelib chiqadigan o'quv kurs qirralari yuzaga kelaveradi.

Adabiyotlarda tabiatshunoslik – tabiatni ilmiy bilishga qaratilgan fanlar tizimi², deb yuritilgan. Ammo u fanlar tizimi emas, chunki tabiatshunoslikka oid tizimlashgan fanlar ajratilmaydi. Shuning uchun ham «Tabiatshunoslik» mustaqil fan tariqasida emas, balki o'quv kursi sifatida ta'lim jarayonida ishtirok etadi. Tabiatni ilmiy bilishga taalluqli fanlar esa tabiiy yoki tabiiyot fanlar guruhiga ajratiladi.³

Ekologiya esa mustaqil fanlar tizimiga kiradi. Shuning uchun ham «Tabiat bilan tanishtirish» hamda «Ekologik ta'lim va tarbiya» mazmunan va mohiyatan bir-biridan farq qiladi. Tabiatshunoslik – tabiatda uchraydigan, sodir bo'lgan, kechayotgan va kechishi mumkin bo'lgan narsa, holat, jarayon va hodisalarni mustaqil hamda ularni kishilar hayoti bilan bog'liq qonun va qonuniyatlarini ilmiy bilishga qaratilgan o'quv kursi yoki moduli. Fanlarni o'quv mashg'ulotlari nuqtai nazardan guruhlashtirishda «Ekologiya» tabiiy fanlar qatoriga kiritiladi. Savol tug'iladi «Ijtimoiy ekologiya», «Ekologiya huquqi», «Inson ekologiyasi» kabi fanlarchi? Ular ham tabiiy fanlar tizimida turadi-mi? Ijtimoiygumanitar fanlardan farqli, ijtimoiy–gumanitar ekologik fanlar («Shahar ekologiyasi», «Amaliy ekologiya», «Inson ekologiyasi», «Demoekologiya», «Agroekologiya», «Sotsguruhlar ekologiyasi» kabilar) – tabiat va kishilik jamiyati o'rtasidagi munosabatlarni ijtimoiy hodisa va jarayonlar orqali (prizmasida) talqin qiladi. Agarda ijtimoiy va gumanitar ekologik fan atrof tabiiy

¹ Человек, общество и окружающая среда // Географические аспекты использования естественных ресурсов и сохранения окружающей среды.- М.: «Мысль», 1973.- С.10-11

² Нигматов А. Экология нима? –Т.: «ТДЮИ нашриёти», 2002. 4-б.

³ Фанлар.О.Файзуллаев. Ўзбекистон Миллий энциклопедияси, 9-ж. 182-б

muhitdagi holat, jarayon va hodisalarni «asosiy mezon» tariqasida inobatga olmas ekan, ularning tadqiqotlari «sof ijtimoiy fanlar» guruhiga qoʻshilib ketadi, yaʼni ekologik fanlar tizimini tark etadi. Ushbu masalani nazariy jihatdan chuqur tahlil qilish «Ekologiya nazariyasi» fanining zamonaviy dolzarb muammolaridan biridir.

Ekologiyaning nazariy asoslari uning rivojlanish va shakllanish tarixi bilan bevosita bogʻliqdir. Hozirgi kunda yana bir bora «Ekologiya nazariyasi va tarixi» oʻquv kursi yoki modulini ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish kasbiy yoʻnalishdagi barcha taʼlim va tarbiyaga mustaqil predmet sifatida oʻquv jarayoniga tatbiq etish zarurligini isbot qilinmoqda. Nima boʻlganda ham, ekologik fanlarning tadqiqot predmetida – ekotizimlar doirasida kechgan, kechayotgan va kechishi mumkin boʻlgan tabiiy, ijtimoiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy hodisa, jarayon va holatlarning turli jihatlarini (tabiiy, iqtisodiy, ijtimoiy, siyosiy, huquqiy, maʼnaviy-maʼrifiy...) aks etmogʻi lozim. Ana shundagina tadqiqotlar ekologik xarakterga ega boʻladi. Falsafiy taʼlimot nuqtai nazaridan olganda ekologik taʼlim metodologiyasi – real ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, maʼnaviy-maʼrifiy, huquqiy, ekologik vaziyatda ekotizimlarda kechayotgan tabiiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy holat, jarayon va hodisalar haqida bilim, koʻnikma va malaka berishga qaratilgan metodlarni tanlash va tizimlashtirish. Metodologiyaning kengroq falsafiy maʼnosiga koʻproq yondoshish orqali Oʻzbekistonda maktabgacha ekologik taʼlim metodologiyasida quyidagi talablarni bajarish lozim:

- ekologik taʼlimga oid tadqiqotlarni muayyan ekotizimlar (bolajonlarning yashash makoni) doirasida olib borish;
- metodlarni tanlash va ularni tizimlashtirishda amaldagi huquqiy, ijtimoiy, iqtisodiy, siyosiy, ekologik, maʼnaviy-maʼrifiy va texnologik sharoitlardan kelib chiqish;
- respublikaning tabiiy va maʼmuriy hududiy farqlanish xususiyatlarini inobatga olish;
- tabiiy, ijtimoiy-tabiiy va tabiiy-ijtimoiy holat, voqea, jarayon va hodisalarni tadqiq qilish;
- ekologik taʼlim va tarbiyaning oʻziga xos tadqiqot metodlarini ishlab chiqish;
- ilmiy bilish metodlarini real sharoitdan kelib chiqqan holda tizimlashtirish.

Ekologik taʼlim metodologiyasida ijtimoiy sharoitni inobatga olishda tadqiqotlarni ijtimoiylashuviga, yaʼni inson tomonidan jamiyatda yashash imkonini beruvchi bilimlar, normalar va qadriyatlar tizimining oʻzlashtirilishini inobatga olish kerak.⁴

Xulosa oʻrnida shuni taʼkidlash lozimki, ekologiya va atrof-muhitni muhofaza qilish davlat qoʻmitasining MTTda ekologik taʼlim va tarbiyani rivojlantirish chora - tadbirlari boʻyicha qoʻshma qarori qabul qilindi. Mazkur vazifalarning mazmuni va

⁴Методология. Фалсафа. Қомусий луғат. –Т.: «Шарқ», 2004. 147-б.

mohiyati MTTda ekologik ta'limni zamon talablari darajasiga olib chiqish, jumladan ekologik ilm, ma'rifat va raqamli iqtisodiyotni yo'lga qo'yishga qaratilgan.

Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida pedagog va bolajonlar uchun tavsiya etiladigan ekologik ilm bolajonlar uchun quyidagilarni tashkil etadi:

Ekologiya – o'zingiz yashab turgan joy tabiatidan oqilona foydalanish, uni saqlash va buzilganlarini qayta tiklashga qaratilgan harakat.

Yashab turgan joy – biz yashayotgan xona, uy, ko'cha, bog'cha, mahalla, qishloq, shahar.

Tabiatdan oqilona foydalanish – aql bilan tabiatdan foydalanishga qaratilgan harakat.

Tabiatni saqlash – “Ona tabiat”ni asrashga qaratilgan harakat.

Tabiatni qayta tiklash – buzilgan tabiatni yaxshilashga qaratilgan harakat.

Ekologik ong – “Ona tabiat” bizning hayotimizda naqadar kerakligini anglash.

Ekologik madaniyat – ekologik ongni amalda qo'llay olish jarayoni.

Cho'l zonasida joylashgan bog'chalarda: Quyosh, iqlim, biologik xilma - xillik, cho'llanish va qurg'oqchilikka qarshi kurash kunlarini taqvim va tadbirlar rejasiga kiritish zarur. Tog'li hudulardagi bog'chalarda: Yer planetasining ozon qatlamini muhofaza qilish, qo'riqxonalar kuni, hayvonlarni muhofaza qilish, tabiiy ofatlardan himoyalani kabi kunlarni taqvim rejasiga kiritish maqsadga muvofiq. Zero bolajonlarning kundalik faoliyatlarida yoki ko'z oldilarida mazkur atrof tabiiy muhit holati, jarayon yoki voqealar sodir bo'lmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожаатномаси. (<http://uza.uz> / эълон қилинганлиги 25.01.2020).
2. Человек, общество и окружающая среда // Географические аспекты использования естественных ресурсов и сохранения окружающей среды.- М.: «Мысль», 1973.- С.10-11
3. Нигматов А. Экология нима? –Т.: «ТДЮИ нашриёти», 2002. 4-б.